

Юлія Загуменна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теорії та історії

держави і права Харківського національного

університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-8363>

СОЦІАЛЬНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО ДИСКУРСУ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Метою статті визначено з'ясування ключових соціальних та гносеологічних передумов формування безпекового дискурсу в історії політико-правової думки, що включає пошук найдавніших витоків цього дискурсу та закономірностей його розвитку в додержавну добу історії людської цивілізації, враховуючи соціальні умови та специфіку свідомості людини первісного суспільства. Ключовими методами дослідження є історичний, історико-правовий, компаративний (порівняльно-правовий), системний, структурно-функціональний, антропологічний та ін.

Безпекові питання відігравали ключову роль у пошуках оптимальних способів виживання людського суспільства від початків ранньопервісного суспільства та в соціокультурній організації первісної громади, упорядкуванні й стабілізації суспільних відносин. Пронизуючи весь цикл життя кожної первісної громади, а з часом – кожного роду, племені, прагнення до стабільного й безпечного існування було відправною точкою соціального конструювання людьми доволишньої реальності. Передумови виникнення безпекового дискурсу в історії політико-правової думки потрібно розглядати як сукупність соціальних та гносеологічних умов, що уможливили появу (виникнення) першопочаткових раціональних уявлень про співвідношення безпеки і небезпеки в житті людини, їхнє походження, засоби гарантування безпеки та суб'єктів, здатних її забезпечити, для подальшого розвитку цих уявлень у розвиткові політико-правових учень (доктрин) наступних історичних періодів. Формування такого дискурсу в розрізі соціальних передумов потрібно інтерпретувати як закономірний результат ускладнення соціального життя, його відокремлення від природного та надприродного світів, спроб осмислити безпеку як реальний та бажаний, з точки зору загальносоціального інтересу, стан захищеності людини від внутрішніх і зовнішніх загроз. Такими передумовами можна вважати виникнення людського суспільства із його поступовою соціальною диференціацією і структуруванням суб'єктів та об'єктів безпеки. Гносеологічними передумовами безпекового дискурсу є перехід від предметно-конкретного до абстрактного мислення, формування перших абстрактних логічних «пракатегорій», які узагальнювали життєвий досвід людини щодо сфери бажаного, належного й безпечного, осмислення проблеми безпеки як універсальної для природного, соціального та надприродного (потойбічного) світів у структурі міфологічного мислення.

Ключові слова: безпека, первісне суспільство, свідомість, безпековий дискурс, соціальні передумови, гносеологічні передумови.

Zahumenna Yu.

Social and epistemological preconditions for the formation of security discourse in the history of political and legal thought.

The aim of the article is to clarify the key social and epistemological preconditions for the formation of security discourse in the history of political and legal thought, which includes the search for the oldest origins of this discourse and patterns of its development in the pre-state era of human civilization. The key research methods are historical, historical-legal, comparative (comparative-legal), systemic, structural-functional, anthropological, etc.

Security issues played a key role in the search for optimal ways of survival of human society from the beginnings of early primitive society and in the socio-cultural organization of the primitive community, the ordering and stabilization of social relations. Permeating the entire life cycle of each primitive community, and over time - of each genus, tribe, the desire for a stable and secure existence became the starting point of social construction by people of the surrounding reality. Prerequisites for the emergence of security discourse in the history of political and legal thought should be considered as a set of social and epistemological conditions that allowed the emergence (emergence) of initial rational ideas about the relationship between security and danger in human life, their origin, security and subjects capable of it to ensure, for the further development of these ideas in the development of political and legal doctrines (doctrines) of subsequent historical periods. The formation of such a discourse, in terms of social preconditions, should be interpreted

© Юлія Загуменна, 2021

as a natural result of the complexity of social life, its separation from the natural and supernatural worlds, attempts to understand security as real and desirable, in terms of public interest, human protection from internal and external threats. Such preconditions can be considered the emergence of human society with its gradual social differentiation and structuring of subjects and objects of security. The epistemological preconditions of security discourse were the transition from subject-specific to abstract thinking, the formation of the first abstract logical «procategories», which generalized human life experience in the field of desirable, appropriate and safe, understanding the problem of security as universal for natural, social and supernatural (otherworldly) worlds. in the structure of mythological thinking.

Keywords: security, primitive society, consciousness, security discourse, social preconditions, epistemological preconditions.

Постановка проблеми. Зазвичай, ґрунтовний теоретико-правовий аналіз фундаментальних суспільних феноменів не обходиться без ретельного наукового дослідження їх історичної генези, без виокремлення певних особливостей, що їх зазнавала інтерпретація цього феномена в межах історичних періодів, видозмінюючись від країни до країни, від епохи до епохи. Безумовно, до феноменів, розвиток яких з давніх-давен супроводжує історію людської цивілізації, належить явище національної безпеки, яке часом суттєво модифікується в міру розвитку людського суспільства. На підставі уважного аналізу глобальних тенденцій розвитку держави і права різних країн у різні часи можна зробити навіть висновок, що цей феномен сам став однією з найважливіших та невід’ємних онтологічних основ (засад) людської цивілізації та уможливив подальшу еволюцію державних утворень у межах конкретних країн. Водночас цей феномен належить до загальноновизнаних цінностей, які людей об’єднують, поряд із життям і здоров’ям, порядком тощо, а інші цінності, зокрема мораль, мистецтво, наука, сім’я, право, держава тощо, є загальнолюдськими тією мірою, якою вони гарантують безпеку людини (й інші універсальні цінності) [1; 2, с. 192].

Констатуючи за давності коріння безпекового дискурсу в товщі історичного минулого людства, дослідники здебільшого поверхово підходять до з’ясування соціальних та гносеологічних передумов його формування, а то і просто оминають цю проблематику. Це не сприяє кристалізації і розвитку наукової думки щодо наступності національно-безпекових питань як домінант історії політико-правових учень. Тому актуальність наукового пошуку в цьому напрямі очевидна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті обраного нами історико-правового ракурсу дослідження варто зауважити, що підхід до пошуку витоків безпекового дискурсу у товщі найдавнішої людської історії є значною мірою інноваційним, адже переважно не спирається на писемні джерела, які вважаються найбільш вірогідними в науці (й корелятивними з розвитком держави і права), а переважно спирається на реконструкцію антропологічного та етнографічного матеріалу, опрацьованого в межах інших наукових дисциплін [4, с. 15]. З другого боку, наукове дослідження витоків безпекового дискурсу з історико-правового підходу є продуктивним, на наш погляд, тому, що він дозволяє ув’язати процеси виникнення безпекознавчих ідей, а потім учень із історією політико-правової думки, а також зі складними процесами політо- та правогенезу.

Мета дослідження. Як впливає з наведеного, метою дослідження є з’ясування ключових соціальних та гносеологічних передумов формування безпекового дискурсу в історії політико-правової думки, що охоплює пошук найдавніших витоків (джерел) цього дискурсу та закономірностей його розвитку в додержавну добу історії людської цивілізації, враховуючи соціальні умови та специфіки свідомості людини первісного суспільства. Основними методами дослідження є власне історичний, історико-правовий, компаративний (порівняльно-правовий), системний, структурно-функціональний, антропологічний та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпековий дискурс в умовах первісного суспільства був надіндивідуальним, точніше виразно колективістським. Адже для тогочасної доби була характерна абсолютна інтегрованість, включеність індивіда в колектив, невиокремлюваність «Я» з «Ми». Відповідно, безпека була пов’язана із конкретною людською спільнотою. У зв’язку з абсолютною абсорбцією індивідуального виміру безпеки соціальним усі уявлення щодо такої безпеки стосувалися соціальності як цілості без виокремлення індивідуального сегмента та надалі структурувалися саме колективною свідомістю [5, с. 78, 82; 6, с. 3839].

Варто вказати на ще одну характерну рису безпекознавчого порядку. Пошуки безпеки для первісної людини, на відміну від сучасної, не були другорядною та дискретною справою, що «розпадалася» на відносно ізольовані фрагменти дійсності, а майже повсякчасною, перманентною турботою-проблемою, тісно пов’язаною із самим фактом фізичного існування і виживання. Її підживлював повсякчасний страх людей первісного суспільства перед незвіданим, невідомим, а відтак чужим і потенційно небезпечним, загрозли-

вим, який щільно оточував людей та їхні колективи. Тому безпековий дискурс так складно виокремити на онтологічному рівні саме в первісному суспільстві.

Іншу складність становила гносеологічна сфера, або сфера осмислення турбот про безпеку, «акторів» і способи її забезпечення. Адже, власне, на ранніх стадіях існування первісних людських громад людина взагалі ще не цілком виокремлювала себе з довколишнього світу, що зумовлювало й низький рівень опанування самим довколишнім світом, зокрема його природними і соціальними «стихіями». Територія розселення громади, її природні ресурси та стихійні сили на небі й на землі – все це осмислювалося як єдине ціле, комплекс, у якому люди ототожнювалися з природою. Оскільки природу наділяли людськими якостями [7, с. 19], а людей та їхні колективи – природними [8, с. 28], то всі небезпеки і загрози для кожної людини мали злитий, синкретичний природно-соціальний характер, де соціальне було ще підпорядковане природному. Подібні уявлення чітко простежуються в найдавніших формах релігії: в тотемізмі, анімізмі, фетишизмі і в магії [9, с.212; 10; 7, с. 2830].

В умовах ранньопервісної громади недостатньо розвинутим для абстрактних уявлень про небезпеку було мислення людей: воно було недостатньо систематичним, нездатним до широких узагальнень і вироблення понять високого рівня, що відображалось в мовних практиках, які тяжіли переважно до конкретних, одиничних, деталізованих визначень [9, с. 205]. Багато сучасних учених (І. Вейнберг, Ф. Гюїз, В. Євсюков, В. Йорданський та ін.) зазначають, що концептуалізація логічних понять та здатність мислити абстрактними категоріями не були властиві для первісних суспільств [6, с. 10]. Сучасна наука обґрунтувала висновок, що цим суспільствам був властивий міфологічний тип свідомості [11, с. 130140; 12], який докорінно відрізнявся від сучасних типів та передбачав існування особливої системи світосприйняття, що ґрунтувалася на засадах аналогії та симпатії [13, с. 17].

Відповідно уявлення про безпеку і небезпеки у ранньопервісних суспільствах хронологічно, просторово і ментально були украй «розмитими», неструктурованими, не оформленими в логічні понятійні конструкції, що дозволяли б чітко диференціювати їх із численних повсякденних практик взаємодії людей між собою та з природним світом. Тож вельми проблемним є чітко диференціювати ці уявлення і виокремити їх зі сфери природного й соціального світів, війни і миру, харчування і відтворення населення тощо.

Вважається, що за умов низького рівня опанування природними процесами та явищами чи не найліпшим способом забезпечити себе від (потенційних та реальних, явних чи уявних) небезпек і загроз було об'єднання людей у більш-менш сталі колективи, які спочатку були поєднані кровноспорідненими зв'язками, а потім – зв'язками сусідства, спільної праці тощо. У сучасній суспільній науці закономірно, на наш погляд, вважається, що саме потреба в гарантуванні безпеки була однією з головних причин і рушійних сил згуртування людей, масштаби якої зростали з подальшим розвитком суспільства, що передбачає збільшення можливостей і ресурсів людини й суспільства в різних сферах буття [14, с. 24; 15; 16].

Як слушно зауважували історики, перехід до найпростіших трудових операцій міг відбутися лише в колективі, що проявлялося спочатку в спільному видобуванні їжі, посилювалося мірою дії природного відбору, який сприяв збереженню колективів із більш вираженими соціальними зв'язками та спільним протистоянням зовнішнім небезпекам [17, с. 140]. Тож, із плином часу унаочнювалися переваги спільного проживання і взаємної вигоди для людей діяти злагоджено, які ґрунтувались на віруваннях і міфах, визнанні дії вищих природних і божественних сил, пов'язаних із ними культом [18, с. 18]. Спочатку саме в рамках міфічно-релігійної свідомості, що прагне притаманними їй засобами опанувати навколишній простір, природні та соціальні явища і процеси, з'являються й осмислюються категорії безпеки і небезпеки, що «надалі модифікуються й перетворюються на стійкі наративи, які забезпечують спадковість історичної пам'яті та спрямовані на підтримку ідентичностей спільнот [19, с. 10]. Як наголошують сучасні дослідники, відповідні «поточні уявлення, що ґрунтуються на здоровому глузд, відіграють ключову роль у формуванні політичних ідей [19, с. 16].

Звісно, найпершим та постійним джерелом небезпек для первісної людини, а відтак і предметом осмислення, були, як зазначалося, природні явища (непогода, неврожаї, природні катаклізми тощо), що їх люди містифікували та обожнювали. Способом відвернення таких небезпечних явищ були (у практичному сенсі) об'єднання людей, спільне протистояння цим загрозам, а в ідеологічному сенсі – апеляція людей до певних надприродних сил (богів), яких люди всіляко намагалися задобрити, схилити на свій бік, убезпечивши себе від гніву надприродних сил та їхніх небажаних виявів. Враховуючи злитість, невідособленість духовного та практичного досвіду людини у ті часи [20, с. 155; 21, с. 1314], обидва вищенаведені способи протистояння небезпекам не суперечили один іншому, а доповнювали один іншого. Постійні життєві труднощі та небезпеки зумовлювали те, що життя первісної людини майже цілком складалося з афектів, під

час яких часто втрачався контроль над діями і думками [7, с. 25]. А постійний супутник небезпек – страх – спонукав людину постійно шукати найбільш прийнятні шляхи і способи уникнення небезпечного стану буття й досягнення безпеки. Натомість невивчені й тому небезпечні явища природи, досвід смерті й інші критичні ситуації повсякденного життя людини зародили поняття священного (сакрального) [21, с. 17].

Сакральність, на думку М. Еліаде [22, с. 251392], Р. Жирара [23], Р. Кайуа [24], М. Мосса [25], Р. Отто [26] та ін. дослідників, стала своєрідним ментальним «виходом» із ситуації непевності і невизначеності, в яку мало не щодня занурювалася свідомість кожного члена первісних громад. Вона давала відчуття спокою, стабільності і, врешті-решт, безпеки. Відтворювана в ритуалах, табу та інших повторюваних релігійних практиках сфера священного лімітувала життєвий уклад первісних громад, сприяла їхньому згуртуванню і підтриманню соціального порядку. Пропоновані первісними релігійними віруваннями певні захисні процедури поступово перетворювалися на рутинні та втрачали свій «кризовий» характер [27, с. 253].

Так, відомий культуролог і релігієзнавець М. Еліаде, протиставляючи священне та мирське, зазначав, що безпека й осмисленість існування людини забезпечувалися саме сакральним: «жах перед Хаосом, що оточує її світ, відповідає жаху перед небуттям. Невідомий простір, що простягається за межі її світу, не космізований, тому що не освячений» [22, с. 282]. Жертвоприношення, відповідно, стає одним із найдавніших людських способів гарантування безпеки існування людини та суспільства. Саме насильство як уособлення небезпеки центрується на жертві, що надається богам і усувається із спільності людей, яка набуває якості безпечної. Відтак, уперше ритуали та обмеження, пов'язані з ними, як регулятори людської поведінки застосовуються для обмеження небезпеки, символічного витіснення її за межі соціуму [28, с. 178].

Усередині соціуму підтримання стану безпеки дійсно стає невіддільним від поклоніння богам та виконання їхньої волі. Взаємодія зі світом сакрального була цілковито прагматичною: вона підтримувалася тільки в інтересах відповідного соціуму, який прагнув домогтися більш тривалого покровительства богів, у чому вбачав гарантію уникнення небезпек (передусім природних чи соціальних негараздів) у світі своїх повсякденних практик [37, с. 47]. Божественний порядок що сприймався як єдино можливий, належний, необхідний і доцільний, як результат покровительства богів був головним гарантом статичної сталості буття тогочасного суспільства, його безпеки в найширшому сенсі слова [21, с. 22].

Отже, допоки людство перебувало на стадії первісного суспільства, вирішення проблем гарантування безпечної життя людини покладала здебільшого на надприродні сили, що сприяло розвитку міфічно-язичницьких вірувань. Відповідно, такі вірування «концентрували знання про безпеку, що зароджувались, і успішно виконували функції захисту, регулюючи життя суспільства, забезпечували безпеку й усталеність особистого й суспільного буття» [21, с. 21]. Безумовно, ці вірування накопичувалися та піддавалися дедалі більшій раціоналізації.

Іншим, але не менш вагомим шляхом формування сфери безпеки в тогочасного суспільства є складання в ньому нових соціальних інститутів, які несли в собі зародки публічної влади, відмінної від влади батька в сім'ї чи в роді, оскільки значно перевершували його міць та ареал поширення. Значення цих інститутів – від перших владних інституцій у межах роду, племені чи союзу племен (наприклад, чіфдоми¹) і до прошарку жреців як окремої соціальної верстви, – не можна недооцінювати [30, с. 11], адже вони мали убезпечити соціум від надприродних небезпек шляхом діалогу з потойбічними (вищими, надлюдськими і надприродними) силами. Саме вожді племен, старійшини, жреці вирішували спори і конфлікти, які виникали у первісному суспільстві, застосовуючи ритуали, табу, інші соціальні норми, що, зазвичай, були глибоко вкорінені в родову пам'ять і тривалий час майже не змінювалися [18, с. 18]. Власе ці ритуали, як і всю пізньопервісну соціонорматику, населення общин розглядали як найважливіший засіб гарантування їхньої безпеки та добробуту. Додамо до цього, що багатства, які концентрували самі жреці, а потім храмові господарства, які були осередками накопичення знань і ремісничих умінь, були своєрідним страховим фондом общин, який у роки неврожаїв використовувався для підтримання продовольчої безпеки місцевих мешканців, насамперед серед малозабезпечених [31, с. 43].

Відтак, певна стандартність, передбачуваність, старовинність (традиційність), консерватизм і зрозумілість стандартів поведінки, втілених у цих нормах (або мононормах, за термінологією А. Першица та

¹ Чіфдом (від англ. chifdom – вождество) – тип соціополітичної організації, який спрощено можна охарактеризувати як соціальний організм, що складається з групи общинних поселень, ієрархічно підпорядкованих центральному, найбільшому з них, в якому мешкає вождь. Останній, спираючись на зародкові органи влади, організує економічну, релігійно-культурну, судово-медіативну та релігійно-культурну діяльність суспільства. Початково термін використовувався для позначення тільки соціополітичної організації, але нині ним нерідко користуються і в ширшому сенсі для позначення пізньопервісного, передкласового суспільства в цілому.

В. Алексєєва [32, с. 215; 9, с. 279]), продукували відповідні моделі поведінки людей у суспільному житті, а тому давали кожній людині відчуття захищеності, певну гарантію їхньої безпеки [3, с. 160]. Їхня роль поступово зростала в умовах посилення диференціації суспільства, обмеженості ресурсів, посилення суспільної потреби в їхній редистрибуції, а також в умовах ескалації насильства, пов'язаного як з боротьбою за обмежені ресурси, так і з розшаруванням суспільства на неоднорідні соціальні групи (страсти, стани тощо).

Власне, пошук позасоціальних гарантів колективної та індивідуальної безпеки був чи не провідним лейтмотивом розвитку пізньопервісних суспільств на стадії їхнього розкладу і на тривалий час визначив вектор їхніх інтелектуальних уявлень про способи забезпечення їхньої безпеки. Суттєві зміни у цих уявленнях відбулися вже за кілька тисячоліть до нашої ери в межах ареалу, що позначається в історичній науці, як Стародавній світ.

Так, першопочаткові міфолого-релігійні вірування концентрували знання про безпеку, що зароджувались, і успішно виконували функції захисту, регулюючи життя суспільства, гарантували безпеку й усталеність особистого й соціального буття. Водночас умови безпечного життя поєднувалися в свідомості тодішніх людей із порядком, що на противагу хаосу був елементом надприродного втручання трансцендентних (надсоціальних і надприродних) сил – як правило, доброго божества (богів) і відігравав упорядковуючу й стабілізаційну роль у людському житті.

На зміну умовам життя в ранньопервісних суспільствах, в міру розвитку продуктивних сил, ускладнення соціальної організації суспільства, розвитку міфологічного типу свідомості прийшов період, який у житті людської цивілізації традиційно позначається як стадія пізньопервісної (пізньородової) громади. Вона, зокрема, характеризується стрімким розвитком відтворювального господарства ранніх землеробів або землеробів-скотарів в одних частинах ойкумени та високоспеціалізованого привласнювального господарства так званих вищих мисливців, рибалок та збирачів – в інших частинах. Поступово перша форма господарювання витіснила другу, що уможливило виникнення регулярного спочатку надлишкового, а потім додаткового продукту, що вело до розкладу первісних громад та створювало передумови для політо- і правогенезу [9, с. 217].

На тлі цих процесів усвідомлення важливості безпеки людини і суспільства відбувалося в контексті піднесення духовної культури, зокрема міфології як її основного складника. Вона, природно, стала більш розвинутою, критерієм чого став пошук раціональних відповідей щодо етіології людей, рослинного і тваринного світів, космосу і соціального світу. Безпека в цьому контексті постає як елемент міфологічного світогляду, міфологічного пізнання й «конструювання» світу первісною людиною. Природно, що в умовах існування різновидів первісних громад (мисливських, землеробських, скотарських тощо) моделі осмислення безпеки та безпечного світу дещо відрізнялися, відтворюючи бажані й очікувані суспільні практики у створених на підставі практичного досвіду міфах і віруваннях.

Мірою накопичення знань про природний і соціальний світи люди пізньопервісної громади дедалі вже значно менше ототожнювали себе з природним довкіллям, дедалі більше усвідомлюючи свою залежність від надприродних сил. Ці сили вбачалися добрими і злими, що проектувало уявлення про безпеку і небезпеки на світ соціального. Дуалістичність «картини світу» із розподілом на своїх і чужих, відоме і невідоме, безпечне і небезпечне у свідомості тогочасних людей поступово міфологізувалася, а відтак раціоналізувалася. Добрим силам поклонялися як постійним захисникам роду, громади, племені, а сили, що їм протистояли, старалися умилостивити [9, с. 251].

В умовах поступового політогенезу диференціація діяльності зі спеціалізацією управлінської функції та ускладнення соціально-потестарної організації соціального життя призвели до виокремлення прошарку військових керівників, жерців, суддів, які здійснювали керівні функції у суспільстві. Зміцнення цієї влади та перетворення її на постійну функцію робило її якісно відмінною від владних інституцій періоду ранньородового суспільства.

Характерно, що гарантувати безпеку в умовах стрімкого майнового та соціального розшарування тогочасного суспільства органи управління первісного суспільства вже не могли. Тому поступово формувалися органи протодержавної (а згодом державної) влади, що перейняли на себе гарантування безпеки людей у середині соціуму та безпеки самого соціуму від зовнішніх загроз. Цікаво, що у багатьох пізньопервісних суспільствах вироблялися уявлення про владу як про потенційно небезпечну та магічну силу і про те, що її носії володіють комплексом ексклюзивних, належних тільки їм якостей, що дають змогу правильно розпоряджатися такою владою, встановлювати контакти з потойбічним світом, щоб схилити його до сприяння світові поцейбічному, сприяти своєму суспільству та захищати його від ворогів. Натомість

простому народові такі якості недоступні, тому, потрапивши до рук неналежних осіб, така влада сама стає джерелом серйозної небезпеки для конкретної спільноти і навіть може завдати їй шкоди [30, с. 28]. Такі уявлення сприяли концентрації влади в руках однієї групи людей, поступовій передачі її у спадок, а також – легітимації усуненню від влади простих членів громади (роду, племені тощо). Важливо й інше – утвердження амбівалентності публічної влади в ході політогенезу: як суб'єкта подолання небезпеки для соціуму та водночас – як потенційного джерела небезпеки в разі переходу до рук неналежних членів суспільства.

Справжньою революцією, що увиразнила й позначила остаточний розрив із пізньопервісною стадією розвитку суспільства, було утворення держави. Її виникнення часто осмислювали через призму задоволення потреб в організації спільної господарської діяльності великих колективів людей, акумуляції для цього значних людських та матеріальних ресурсів, управління ними, а також – гарантування безпеки суспільства та протистояння зовнішнім ворогам.

Водночас для гарантування суспільної безпеки держава вдається в особі вже перших своїх органів до примусового регулювання відносин між людьми – з метою підтримання безпеки в середині суспільства та усунення найбільш конфліктних ви явів та сплесків насильства і ворожнечі між колишніми формально рівними членами суспільства [3, с. 26]. Але, виступаючи гарантом безпеки суспільства, перші державні утворення вже прагнули вивищити свою владу над суспільством, що так само додавало колізій в історії цих утворень; періоди відносного піднесення та централізації незабаром змінювалися роздробленістю та зникненням держав [33, с. 34]. Відтак, «держава, з одного боку, виступає гарантом безпеки людини, а з другого – джерелом небезпеки для неї; право, з одного боку, урівнює людей, позбавляючи їх частини свободи, а з другого – захищає цю свободу тощо» [34, с. 2730; 2, с. 162].

Якщо спершу дотримання стародавніх ритуалів, звичаїв, табу гарантувало захищеність, спокій і забезпечувало статичну стійкість буття, а гарантом стабільності (безпеки) людського існування був природний – раціональний, вічний, божественний порядок речей, укорінений у свідомості давньої людини, то надалі елементом безпечного існування стає держава. Вона у релігійно-міфологічній свідомості людини теж сприймається як результат втручання надприродних сил і розглядається, принаймні, на перших порах як позасоціальне явище. Відтак, життя в межах держави видається безпечним і упорядкованим, а життя поза нею – небезпечним, хаотичним, варварським. Із цим сполучаються перші спроби людини осмислити безпечні умови життя як умови, позначені чітко визначеними межами – кордонами держави, за якими простягається простір невідомого, варварства та хаосу.

Отже, в уявленнях ранньодержавної доби безпека асоціювалася із життям у середині держави, яка має таку безпеку гарантувати, а простір безпеки має обмежене поширення, лімітоване кордонами держави, що мають і символічне значення – як область символічно (а не лише політично) окресленої безпеки. Недаремно безпека в стародавніх уявленнях постає символічним відповідником-інваріантом облаштованого й упорядкованого (організованого) простору із власним центром і владними «енергіями», які, поширюючись простором держави, несуть упорядкованість, мир і безпеку її підданам. Із таким поширенням «простору влади» пов'язується поширення простору безпеки людини. Насамперед такий підхід утілюється у прагненні правителів уже перших держав Стародавнього Сходу перетворити неупорядкований, а тому «поганій», небезпечний простір у простір упорядкований, а тому «хороший», безпечний. Найкращим (і найбільш відомим на сьогодні) засобом такого упорядкування за тих умов є, зокрема, інтенсивна господарсько-будівельна діяльність уже перших фараонів та царів як необхідна складова світовпорядкувальної функції правителя [5, с. 131132; 35, с. 189].

Проте така функція має певні просторові обмеження, що з очевидних причин збігаються з межами (кордонами) держави. Архетип меж сфери безпеки – стіна, що, крім захисної функції, є символом переходу від хаосу до космосу, упорядкованості й безпеки світобудови, обмеженню місця безпечного існування живих істот, зокрема людини (звідси й відомий вислів «мій будинок – моя фортеця»). Відтак, стіна з часів ранньодержавних утворень набула функції своєрідного механізму й символу надійного захисту, неприступності, безпеки [36, с. 70]. Тому уявлення щодо простору безпеки певним чином символізуються у спробах мешканців ранніх держав остаточно відділити такий простір від сфери хаосу, варварства чи Великою китайською стіною, чи стіною римського імператора Адріана, чи в інший спосіб позначити свій безпечний, як вони вважали, універсум – наприклад, як Рах Романа (римський світ), що протистояв світові варварства в уявленнях давніх римлян аж до падіння Західної Римської імперії (476 р. н.е.). Відповідно, загарбницькі війни, що їх вели володарі стародавніх держав, виправдовувалися прагненням поширити сферу «безпеки, справедливості й миру» на інші території, чому сприяла сакралізація війни, проголошення її «священною» справою справедливих володарів [35, с. 183186].

Отже, якщо в додержавну добу люди відчували себе в безпеці тільки в єдності з природою, оскільки «жили за природою» й розвивали свій суб'єктивний розум в гармонії з об'єктивною реальністю [37, с. 4052], то від виникнення перших держав функції гаранта безпеки суспільства та кожної людини виконує держава. Вона остаточно стає основною інстанцією гарантування колективної безпеки соціуму.

У межах держави, зокрема із виникненням писемності, вже на якісно новому рівні переосмислюються проблеми гарантування безпеки індивіда, суспільства, а згодом і держави. Це відбувається в рамках історії політико-правових учень, що зароджуються й розвиваються в інтелектуальній традиції Стародавнього Світу – спочатку в країнах Стародавнього Сходу, а потім – в античних державах Греції та Риму. Проте соціальні та гносеологічні передумови такого розвитку з'явилися в умовах первісного суспільства, що стало закономірним шаблоном формування безпекового дискурсу в інтелектуальній спадщині політико-правової думки світової цивілізації.

Висновки. Безпека стала альфою й омегою життя первісного суспільства і навіть неодмінною умовою його виживання на найдавніших стадіях розвитку. Безпекові питання відігравали ключову роль у пошуках оптимальних способів виживання людського суспільства від початків ранньопервісного суспільства та в соціокультурній організації первісної громади, упорядкуванні й стабілізації суспільних відносин. Пронизуючи без перебільшення весь цикл життя кожної первісної громади, а з часом – кожного роду, племені, прагнення до стабільного й безпечного існування було відправною точкою соціального конструювання людьми довколишньої реальності, її перетворення на засадах передбачуваності, прогнозованості, достатку й комфорту. Відтак, можна з певними застереженнями, стверджувати про феномен первісної безпеки як першопочаткової форми закріплення досвіду взаємодії людини із довкіллям (природним та соціальним середовищем). Безпека стала природним, соціальним та навіть надсоціальним (космічним) феноменом, що уявлялася такою, що одночасно функціонує на всіх означених щаблях буття людини (адже всі вони тісно пов'язувалися у свідомості людей в єдине ціле).

Гносеологічними передумовами безпекового дискурсу були перехід від предметно-конкретного до абстрактного мислення, формування перших абстрактних логічних «пракатегорій», які узагальнювали життєвий досвід людини щодо сфери бажаного, належного й безпечного, осмислення проблеми безпеки як універсальної для природного, соціального та надприродного (потойбічного) світів у структурі міфологічного мислення.

Безумовно, цілісної концепції безпеки в умовах первісного суспільства, навіть на стадії його розкладу та переходу до державної форми організації соціального життя, не було опрацьовано, що значною мірою стримувалося дописемною стадією розвитку суспільства та недостатнім рівнем диференціації понятійного ряду, що уможлилював концептуалізацію безпекового дискурсу, який викристалізовувався вже після виникнення перших політико-правових учень у державах Стародавнього Сходу.

Список використаних джерел

1. Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. Київ : Юринком Інтер, 2010. 336 с.
2. Макаренко Л. О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України НАН України. Київ, 2019. 441 с.
3. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 2004. 325 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; [Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін. ; вступ. слово О. М. Бандурки]. Харків : Майдан, 2020. 618 с.
5. Вейнберг И. П. Человек в культуре древнего Ближнего Востока. Москва : Наука, 1986. 208 с.
6. Поликарпов С. С. Пространственно-временные аспекты картины мира древних индийцев (по эпосам «Махабхарата» и «Рамаяна») : дисс. ... канд. культурологии : 24.00.01 – Теория и история культуры. Ярославский государственный педагогический университет им. К.Д. Ушинского. Ярославль, 2019. 190 с.
7. Лубський В. І., Лубська М. В. Історія релігій : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 696 с.
8. Франкфорт Г., Уилсон Д., Якобсен Т. В преддверии философии. Духовные искания древнего человека / пер. с англ. Т. Н. Толстой; отв. ред. и автор вст. ст. Вяч. Вс. Иванов. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1984. 236 с.

9. Алексеев В. П., Першиц А. И. История первобытного общества : учеб. для вузов по спец. «История». Москва : Высшая школа, 1990. 351 с.
10. Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва : Политиздат, 1990. 622 с.
11. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление Психология мышления / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и В. В. Петухова. Москва : Изд-во МГУ, 1980. 363 с.
12. Леви-Стросс К. Структурная антропология / пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 576 с.
13. Франкфорт Г., Уилсон Д., Якобсен Т. В преддверии философии. Духовные искания древнего человека / пер. с англ. Т. Н. Толстой; отв. ред. и автор вст. ст. Вяч. Вс. Иванов. Москва : Главная редакция восточной литературы, 1984. С. 17.
14. Копанчук В. О. Становлення та розвиток державної політики у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку в сучасних глобалізаційних умовах : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2020. 279 с.
15. Беляев В. П., Чапчиков С. Ю. Национальная безопасность : доктринальные подходы к определению понятия. *Наука и образование : хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2017. № 3. URL : <https://elibrary.ru/item.asp?id=28407848> (дата звернення: 25.05.2021).
16. Возженников А. Национальная безопасность : теория, политика, стратегия : монография. Москва : Модуль, 2000. 234 с.
17. Алексеев В. П., Першиц А. И. История первобытного общества : учеб. для вузов по спец. «История». 6-е изд. Москва : Аст ; Астрель, 2007. 354 с.
18. Заець А. П. Первісне суспільство і право. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 13–19.
19. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру : безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
20. Соловьев В. С. Философские начала цельного знания / *Соловьев В. С. Сочинения. В 2-х тт. Т. 2*. Москва : Политиздат, 1989. С. 140–288.
21. Національна безпека : світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.
22. Элиаде М. Священное и мирское / Элиаде М. Избранные сочинения : Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / пер. с фр. Москва : Ладомир, 2000. С. 251–392.
23. Жирар Р. Насилие и священное / пер. с фр. Г. Дашевского. Москва : Новое литературное обозрение, 2010. 448 с.
24. Кайуа Р. Миф и человек. Человек и сакральное / пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина. Москва : ОГИ, 2003. 296 с.
25. Мосс М. Социальные функции священного. Избранные произведения / пер. с фр. под общ. ред. И. В. Утехина. Санкт-Петербург : Евразия, 2000. 448 с.
26. Отто Р. Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным / пер. с нем. яз. А. М. Руткевич. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербургского ун-та., 2008. 272 с.
27. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / пер. Е. Руткевич. Москва : Медум, 1995. 336 с.
28. Дмитраков А. М. Концепт «безопасность» в философии культуры и социально-гуманитарном знании. *Научные ведомости БелГУ. Сер. : Философия. Социология. Право*. 2018. Т. 43, № 1. С. 176–181.
29. Немировский А. А. «Если царь с законоустановлением страны не считается...» Правитель, подданные и норма в вавилоно-ассирийском мире. *Правитель и его подданные: социокультурная норма и ограничения единоличной власти*. Т. 14. Сер. : Цивилизационное измерение. Москва : Институт Африки РАН. 2009. С. 44–78.
30. Крадин Н. Н. Вождество: современное состояние и проблемы изучения. *Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности* / Попов В. А. (ред.). Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. С. 11–61.
31. История Востока : в 6 т. Т. 1. Восток в древности / гл. редкол. : Р. Б. Рыбаков (пред.) и др. ; [отв. ред. В. А. Якобсон]. Москва : Восточная литература, 2002. 688 с.
32. Першиц А. И. Проблемы нормативной этнографии. *Першиц А. И. Исследования по общей этнографии*. Москва : Наука, 1979. С. 210–240.
33. Майоров Н. И. Введение в историю Древнего Востока : учебное пособие. Томск : Изд-во Томского университета, 2003. 143 с.

34. Жуков В. Н. Введение в юридическую аксиологию (вопросы методологии). *Государство и право*. 2009. № 6. С. 20–31.
35. Вейнберг И. П. Рождение истории. Историческая мысль на Ближнем Востоке середины I тысячелетия до н.э. Москва : Наука, 1993. 352 с.
36. Левяш И. Я. Открытое общество : от границы к фронтиру. *Социологический альманах*. 2011. Вып. 2. Минск : Беларуская навука, 2011. С. 69-80.
37. Дзьобань О., Мануйлов Є. Проблема безпеки у ранніх формах її усвідомлення. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. Науковий журнал*. 2016. № 2 (106). С. 40–52.

References

1. Kovalskyy, V.S. (2010). *Okhoronna funktsiya prava [Protective function of law]*. Kyiv: Yuryнком Inter [in Ukrainian].
2. Makarenko, L.O. (2019). *Teoretyko-metodolohichni aspekty piznannya ta formuvannya pravovoyi kul'tury [Theoretical and methodological aspects of cognition and formation of legal culture]*. Doctor's thesis. Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrayiny NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kashanyina, T.V. (2004). *Proyskhozhdentye hosudarstva y prava [Origin of state and law]*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
4. Bandurka, O. M., Shvets, D. V., Burdin, M. Yu., Holovko O. M., et al. (2020). *Istoriya derzhavy i prava zarubizhnykh krayin [History of the state and law of foreign countries]*. Kharkiv : Maydan [in Ukrainian].
5. Veynberg, I.P. (1986). *Chelovek v kulture drevnego Blizhnego Vostoka [Man in the culture of the ancient Middle East]*. Moskva : Nauka, 1986. [in Russian].
6. Polikarpov, S.S. (2019). *Prostranstvenno-vremennyye aspekty kartiny mira drevnikh indiytsev (po eposam «Mahabharata» i «Ramayana») [Spatio-temporal aspects of the picture of the world of the ancient Indians (based on the epics «Mahabharata» and «Ramayana»)]*. Candidate's thesis. Yaroslavskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet im. K.D. Ushinskogo. Yaroslavl [in Russian].
7. Lubskyy V.I. & Lubskaya M.V. (2004). *Istoriya relihiy [History of religions]*. Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury [in Ukrainian].
8. Frankfort, G., Uilson, D. & Yakobsen, T. (1984). *V preddverii filosofii. Dukhovnyye iskaniya drevnego cheloveka [On the eve of philosophy. Spiritual quest of ancient man]*. Moskva : Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury [in Russian].
9. Alekseyev, V. P. & Pershits, A. I. (1990). *Istoriya pervobytnogo obshchestva [The history of primitive society]*. Moskva : Vysshaya shkola [in Russian].
10. Tokarev, S. A. (1990). *Ranniye formy religii [Early forms of religion]*. Moskva : Politizdat [in Russian].
11. Levi-Bryul, L. (1980). *Pervobytnoye myshleniye Psikhologiya myshleniya [Primitive thinking Psychology of thinking]*. Yu. B. Gippenreyter, V. V. Petukhova (ed.). Moskva : Izd-vo MGU [in Russian].
12. Levi-Stross, K. (2001). *Strukturnaya antropologiya [Structural anthropology]*. (V.V. Ivanova, Trans). Moskva : Izd-vo EKSMO-Press [in Russian].
13. Frankfort, G., Uilson, D. & Yakobsen, T. (1984). *V preddverii filosofii. Dukhovnyye iskaniya drevnego cheloveka [On the eve of philosophy. Spiritual quest of ancient man]*. Moskva : Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury [in Russian].
14. Kopanchuk, V.O. (2020). *Stanovlennyya ta rozvytok derzhavnoyi polityky u sferi natsional'noyi bezpeky ta okhorony hromadskoho porjadku v suchasnykh hlobalizatsiynnykh umovakh [Formation and development of state policy in the field of national security and protection of public order in modern globalization]*. Kharkiv: NUTSZU [in Ukrainian].
15. Belyaev, V. P. & Chapchikov, S. Yu. (2017). *Natsyonalna bezopasnost: doktrynal'nye podkhody k opredeleniyu ponyatiya [National security: doctrinal approaches to the definition of the concept]*. Nauka y obrazovanye : khozyaystvo y ékonomyka; predprynymatel'stvo; pravo y upravlenye – Science and education: economy and economics; entrepreneurship; law and governance, 3. Retrieved from <https://elibrary.ru/item.asp?id=28407848> [in Russian].
16. Vozzhennikov, A. (2000). *Natsional'naya bezopasnost: teoriya, politika, strategiya [National security: theory, politics, strategy]*. Moskva : Modul [in Russian].
17. Alekseyev, V. P. & Pershits, A. I. (2007). *Istoriya pervobytnogo obshchestva [The history of primitive society]*. Moskva : Ast ; Astrel [in Russian].

18. Zaëts, A. P. (2018). Pervisne suspilstvo i pravo [Primitive society and law]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences. Tom 2* 13-19 [in Ukrainian].
19. Parakhonsky, B. O. & Yavorska H. M. (2019). *Ontolohiya viyny i myru: bezpeka, stratehiya, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
20. Solovev, V. S. (1989). *Fylosofskye nachala tselnoho znanyya [Philosophical principles of integral knowledge], Vol 2*. Moskva : Polytyzdat [in Russian].
21. Dzobanya, O. P., eds. (2021). *Natsionalna bezpeka: svitohlyadni ta teoretyko-metodolohichni zasady [National security: worldview and theoretical and methodological principles]*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
22. Eliade, M. (2000). *Izbrannyye sochineniya: Mifo vechnom vozvrashchenii; Obrazy i simvolyy; Svyashchennoye i mirskoye [Selected Works: The Myth of Eternal Return; Images and symbols; Sacred and secular]*. Moskva : Ladomir [in Russian].
23. Zhirar, R. (2010). *Nasiliye i svyashchennoye [Violence and sacred]*. Moskva : Novoye literaturnoye obozreniye [in Russian].
24. Kayua, R. (2003). *Mifi chelovek. Chelovek i sakralnoye [Myth and man. Man and the sacred]*. Moskva : OGI [in Russian].
25. Moss, M. (2000). *Sotsialnyye funktsii svyashchennogo. Izbrannyye proizvedeniya [Social functions of the sacred. Selected works]*. I.V. Utekhina (Ed.). Sankt-Peterburg : Yevraziya [in Russian].
26. Otto, R. (2008). *Svyashchennoye. Ob irratsionalnom v ideye bozhestvennogo i yego sootnoshenii s ratsionalnym [Sacred. On the irrational in the idea of the divine and its relationship with the rational]*. (A. M. Rutkevich, Trans). Sankt-Peterburg : Izd-vo S.-Peterburgskogo un-ta [in Russian].
27. Berger, P. & Lukman, T. (1995). *Sotsialnoye konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sotsiologii znaniya [Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge]*. (Ye. Rutkevich, Trans). Moskva : Medum [in Russian].
28. Dmitrakov, A. M. (2018). Kontsept «bezopasnost» v filosofii kul'tury i sotsial'no-gumanitarnom znanii [The concept of security» in the philosophy of culture and social and humanitarian knowledge]. *Nauchnyye vedomosti BelGU. Ser. Filosofiya. Sotsiologiya. Pravo. Scientific Bulletin of BelsU. Ser. Philosophy. Sociology. Law*. T. 43, 1, 176-181. [in Russian].
29. Nemirovskiy, A.A. (2009). «Yesli tsar s zakonoustanovleniyem strany ne schitayetsya...». Pravitel', poddannyye i norma v vavilono-assiriyskom mire [«If the king does not consider the law of the country ...». The ruler, subjects and the norm in Babylon-assyrian world. The ruler and his subjects: the socio-cultural norm and the limitations of sole power.]. *Pravitel' i yego poddannyye: sotsiokulturnaya norma i ogranicheniya yedinolichnoy vlasti – The ruler and his subjects: the socio-cultural norm and the limitations of sole power*. Moskva : Institut Afriki RAN, pp. 44-78 [in Russian].
30. Kradin, N. N. (1995). Vozhdestvo : sovremennoye sostoyaniye i problemy izucheniya [Chieftdom: current status and problems of study]. *Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti – Early forms of political organization: from primitiveness to statehood*. Popov V.A. (Ed.), pp.11-61). Moskva : Izdatel'skaya firma «Vostochnaya literatura» RAN [in Russian].
31. Rybakov, G. L., Yakobson, V. A. (Eds.) (2002). Istoriya Vostoka [History of the East]. *Vostok v drevnosti – East in antiquity*, 1, (pp.688). Moskva : Vostochnaya literatura.
32. Pershits. A. I. (1979). *Problemy normativnoy etnografii [Problems of Normative Ethnography]*. Issledovaniya po obshchey etnografii. Moskva : Nauka, 1979. S. 210-240 [in Russian].
33. Mayorov, N. I. (2003). *Vvedeniye v istoriyu Drevnego Vostoka [Introduction to the history of the Ancient East]*. Tomsk: Izd-vo Tomskogo universiteta [in Russian].
34. Zhukov, V. N. (2009). *Vvedeniye v yuridicheskuyu aksiologiyu (voprosy metodologii) [Introduction to legal axiology (methodological issues)]*. Gosudarstvo i pravo State and law, 6, 20–31 [in Russian]. Veynberg I.P. (1993).
35. Veynberh, I. P. (1993). *Rozhdeniye istorii. Istoricheskaya mysl na Blizhnem Vostoke serediny I tysyacheletiya do n.e. [The birth of history. Historical thought in the Middle East in the middle of the 1st millennium BC]*. Moskva : Nauka [in Russian].
36. Levyash, I. YA. (2011). Otkrytoye obshchestvo : ot granitsy k frontiru [Open Society: From Border to Frontier]. *Sotsiologichesky al'manakh Sociological almanac*, 2, pp. 69-80. Minsk : Belaruskaya navuka [in Belarus].

37. Dzoban O. & Manuylov E. (2016). Problema bezpeki u rannikh formakh її usvídoblennya [The problem of safety in early forms of learning]. *Visnik Kyivskogo natsional'nogo torgovelo-yekonomichnogo uníversitetu. Naukoviy zhurnal – Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University. Science journal*, 2 (106), 40-52 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2021.